

ntína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra archeológie
Hodžova 1
949 01 Nitra
daniel.besina@ukf.sk

Kľúčové slová: Baratka; Levice; ochrana pamiatok; prezentácia; informačná tabuľa;

Náčrt problematiky prezentácie nehnuteľných pamiatok

Samotný spôsob prezentácie závisí od viacerých aspektov. Prvým je skutočnosť, či je pamiatka chápaná ako fyzický objekt na pôvodnom mieste, alebo ako múzejný exponát. Druhý aspekt hovorí o prezentácii zachovaného originálu alebo o prezentovaní substitútu (kópie pôvodného originálu). Môže ísť aj o zaniknuté časti, ktorých fragmenty pomôžu dotvoriť pôvodné skutočnosti. Z hľadiska architektonického dedičstva sa pri múzejnej prezentácii môže hovoriť o vystavovaní zbierkových predmetov, ako sú napríklad stavebné fragmenty a múzea

/ 459 /

ľudovej architektúry v prírode (skanzeny).² Múzejný exponát predstavuje v tomto prípade úžitkový predmet, umelecké dielo, prípadne fragmenty stavebných architektonických prvkov. Tento druh exponátov je možné sústrediť a formou zbierok prezentovať v lapidáriách (kamenné fragmenty), múzeách a galériách (úžitkové a umelecké predmety). Výstavný obraz tematického celku je predmetom vnímania ako vizualizácia prezentovanej skutočnosti v celoplošnom spracovaní všetkých využitých prostriedkov. Vyňaté doklady z pôvodného prostredia uplatnené pri prezentácii by mali byť vhodne výstavne usporiadané tak, aby s doplnkovými materiálmi a textovými popiskami podali obraz o pôvodnej zaniknutej skutočnosti. Častým prípadom je prezentovanie substitútov (kópií) zaniknutého originálu, keď je originál prenesený do centrálnych lapidárií alebo iných zariadení určený na tento účel. V prípade, že substitút nahradil originál, kópia nadobúda sprostredkované hodnotu pamiatky v rámci pamiatkového kontextu pôvodného celku. Princíp kópie (substitúcie) sa pri architektonických pamiatkach praktizuje ojedinele. Pri návrhu expozície je potrebné určiť charakter vystavovaných exponátov s ich chronologickým zaradením. Interpretácia a prezentácia samotných exponátov môže byť aj predmetom výtvarno-umeleckého návrhu. Architektonické exponáty sa môžu prezentovať ako súčasť umeleckého diela, keď sa narába s princípmi evokácie či revokácie, resp. exponáty sú prezentované v autentickej podobe. Architektonický súbor aj objekt vyňatý zo svojho pôvodného prostredia je tiež považovaný za múzejný exponát. V prípade potreby prenosu architektonického súboru či objektu sa využíva metóda nazývaná transfer. Transferom nám vznikne nový architektonický alebo urbanistický súbor, ktorý sa volá skanzen. O transfere je možné uvažovať len vtedy, ak bol objekt vytvorený z kusových prvkov, ktoré je možné rozobrať a znovu poskladať (drevené konštrukcie, kamenné konštrukcie zhotovené z pravidelne opracovaných kamenných prvkov v celom rozsahu objektu). Pri objektoch s kompaktným murivom (kameň, tehla, hlina) nie je možné realizovať transfer. V takýchto prípadoch sa situácia rieši kópiami originálu alebo sa pristupuje ku krajinnej metóde, keď sa celý objekt stabilizuje, podkope a prevezie ako celok.³ Dochádzať by k tomu malo v čo možno najobmedzenejšej miere, pretože autentický objekt má najväčšiu silu v pôvodnom prostredí in situ.⁴

Pre prezentáciu pamiatok v exteriéri je dôležitý ich stav a prostredie, v ktorom sa nachádzajú. Podľa stavu ich zachovania možno pamiatky rozdeliť na zachované a zaniknuté (k zaniknutým patria aj archeologické pramene). Pri prezentácii zachovanej pamiatky sa kladie dôraz na maximálne zachovanie autenticity, v prípade architektonických pamiatok ide o zachovanie architektonickej a urbanistickej originality prostredia in situ. Prezentovanie autentických súborov v pôvodnom stave by sa malo zaobiť bez výstavných zásahov, t. j. bez doplnkových materiálov a vysvetliviek. V niektorých prípadoch, ak zanikla určitá časť existujúceho originálu, je možné pristúpiť k prezentácii zaniknutých častí. Prezentácia je v tomto prípade zameraná na sprostredkovanie informácií identifikovaných častí prostredníctvom

² GREGOROVÁ, ref. 1, s. 24.

³ GREGOROVÁ, ref. 1, s. 25 – 26.

⁴ GOGOŤOVÁ, Stanislava. Archeológia a múzejná prezentácia. Nitra : FF UKF, 2011, s. 71.

symbolov, kópií a náznakových rekonštrukcií. Počas obnovy sa môžu zaznačiť zaniknuté časti v pôdoryse, prípadne ako odtlačok v murive, resp. ako čiastočné priestorové vykladanie fragmentov pôvodného objektu (anastyulóza).⁵

Otázka správnej prezentácie nehnuteľných archeologických nálezov je neoddeliteľne spätá s problematikou starostlivosti o ne. Bez využitia rôznych foriem prezentácie nie je možné uplatniť tento druh kultúrnej pamiatky.⁶ Vhodná spoločenská prezentácia sprístupnená architektonickou úpravou patrí medzi hlavné funkčné poslania archeologických pamiatok.⁷

V prípade nehnuteľných archeologických nálezov je potrebné zamerať sa na výber najdôležitejších nálezov, ktoré dokladajú vývoj nášho územia, s nadväznosťou na možnosti ich zachovania, sprístupnenia a využitia na muzeálne účely formou expozícií v exteriéri.⁸ Vzhľadom na prezentačné požiadavky by sa mal významný nehnuteľný archeologický nález zachovať v čo najautentickejšej podobe, respektíve by sa mal vyhnúť rekonštrukcii. V takomto prípade je vhodnejšie (s ohľadom na zvýšenie didaktickosti) uvažovať o kópiách alebo modeloch nálezov umiestnených vo vedľajších polohách.⁹ Dlhodobý a oveľa zložitejší je však problém s ochranou a samotnou prezentáciou i využitím nehnuteľných archeologických nálezov aj napriek viacerým pokusom a opatreniam. Všetky príčiny súvisia so špecifickou polohou nehnuteľných archeologických nálezov medzi pamiatkami v súvislosti s ich situovaním prevažne pod zemou. Náleziská sa vyskytujú v rámci určitého sídelného komplexu so stále sa rozširujúcou zástavbou alebo v extraviláne, kde je terén využívaný pôdnym a lesným hospodárstvom. Za predpokladu reálnej ochrany si táto situácia vyžaduje osobité prístupy, variabilnejšie vypracovanie prevádzkových režimov v spolupráci so zainteresovanými osobami a dôkladnejšie prehodnotenie jednotlivých lokalít s ich postupným zaraďovaním do terénnych výskumov.¹⁰ V súvislosti so zachovaním vhodného stavu pamiatky je dôležitá pamiatková úprava spočívajúca v prísnej konzervácii odkrytej architektúry. Zabezpečuje sa tým ochrana pred poveternostnými vplyvmi a inými nevhodnými zásahmi, ktoré by viedli k postupnej devastácii pamiatky.¹¹ Ide o obnovu a ochranu fyzického originálu objektu, v tomto prípade architektonickej pamiatky.¹² Ďalej je potrebné nálezisko chrániť pred akýmkoľvek rušivým zásahom, predovšetkým pred vykonávaním prác poľnohospodárskeho charakteru. Na lokalitách dotknutých týmto typom prác treba areál náleziska zabezpečiť predstihovými archeologickými výskumami, prípadne vykonávať aspoň odborný dozor.¹³

⁵ GREGOROVÁ, ref. 1, s. 24.

⁶ TÓTHOVÁ, Štefánia. Problémy ochrany a prezentácie archeologických lokalít, respektíve nálezov zahrnutých do fondu kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky. In Študijné zvesti 2. Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 295.

⁷ HANULIAK, Václav. Ochrana a prezentácia archeologických pamiatok v Stredoslovenskom kraji. In Študijné zvesti 2. Nitra : AÚ SAV, 1990, s. 301.

⁸ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 297.

⁹ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 298.

¹⁰ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 293.

¹¹ HANULIAK, ref. 7, s. 301.

¹² GREGOROVÁ, ref. 1, s. 46.

¹³ TÓTHOVÁ, ref. 6, s. 295.

Spôsob prezentácie pri každej kultúrnej pamiatke (zachovanej aj zaniknutej) je jedinečný a z toho vyplýva aj metóda obnovy. Z toho dôvodu je potrebné chápať všetky typy prezentácie v systéme.

Stredoveká dedina Baratka (Baratka) pri Leviciach

Táto problematika sa týka aj ochrany národnej kultúrnej pamiatky – zaniknutej stredovekej dediny Baratka. Archeologická lokalita Baratka bola 23. októbra 1963 vyhlásená SKK ONV v Leviciach (školská kultúrna komisia Okresného národného výboru v Leviciach) za nehnuteľnú kultúrnu pamiatku.¹⁴ Lokalita Baratka je teda podľa zákona č. 49/2002 nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je vyhlásená za kultúrnu pamiatku; ide o archeologické nálezisko zistené metódami aj technikami archeologického výskumu (zákon č. 49/2002 Z. z.).¹⁵ V evidenčnom liste z roku 1963 nesie lokalita názov Zaniknutá stredoveká dedina – archeologická lokalita s poradovým číslom 27/1617/274/6. K problematike prezentácie je potrebné stručne uviesť aj dosiaľ zistené skutočnosti zo starších a novších historických, archeologických i geofyzikálnych výskumov stredovekej dediny Baratka (starší názov Bratka), keďže tieto pozoruhodné fakty predstavujú samotný prezentačný potenciál lokality.

V súčasnosti je poloha, kde sa rozprestierala stredoveká dedina, intenzívne poľnohospodársky využívaná. Pozemok bývalého Ladislavovho majera nachádzajúci sa v kline železničných tratí patril Štátnym majetkom v Leviciach. Prvá písomná zmienka o Bratke je z roku 1156 a je zároveň aj najstaršou zmienkou o Leviciach.¹⁶ V donačnej listine sa uvádza, ako ostrihomský arcibiskup Martirius posväcuje zemanom Euzidinom nedávno postavený kostol a spomína aj nanovo zriadenú faru, ku ktorej boli pričlenené dediny Bratka, Léva a Vitk. Prameň vymedzuje aj presné hranice darovaného Euzidinovho majetku vymedzené potokmi Cumpusca, Cumpa a Pristuc.¹⁷ Zmienená listina patrí k najstarším písomne doloženým príkladom uplatnenia vlastníckeho práva nižšej šľachty. Uvedená skutočnosť sa prejavovala vo fenoméne takzvaných panských kostolov, kam radíme aj Euzidinov kostol.¹⁸ Richard Marsina¹⁹, ktorý listinu z roku 1156 obsiahnejšie analyzoval, vyslovil názor, že ide o sfalšovanú listinu. Spochybnil najmä zmienky o farnosti. Autenticitu jadra listiny však v zásade neodmietol.²⁰ Bratka sa druhýkrát spomína v listine z roku 1158, ktorá by už mala byť nesfalšovaná.

¹⁴ Evidenčný list nehnuteľnej kultúrnej pamiatky 27/1617/274/6. Zaniknutá stredoveká dedina – archeologická lokalita. SKK ONV v Leviciach 1963.

¹⁵ Zákon č. 49/2002 Z. z. Zákon o ochrane pamiatkového fondu, 2. časť, § 3 – 14. Pôsobnosť orgánov štátnej správy a orgánov územnej samosprávy na ochranu pamiatkového fondu.

¹⁶ VINCZE, Ladislav. Pavol Behula o archeologickej lokalite Bratka. In *Časopis Rímskokatolíckej cirkvi, farnosti Levice-mesto*, 2011, r. 1, č. 3, s. 12.

¹⁷ HABOVŠŤIAK, Alojz. Výskum zaniknutej stredovekej dediny na Bratke pri Leviciach. In *Vlastivedný spravodaj okresu Levice 2. Levice : Tekovské múzeum*, 1964, s. 13.

¹⁸ POMFYOVÁ, Bibiana. Zaniknutý Kostol svätého Martina v Bratke – príklad zemepanskej fundácie. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 16*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 2005, s. 124.

¹⁹ MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Druhá časť. In *Historické štúdie* 18. Nitra: AÚ SAV, 1973, s. 71.

²⁰ POMFYOVÁ, ref. 18, s. 124.

Darovacia listina uvádza, že Euzidinus a jeho synovia boli mŕtvi a majetok zdedil jeho brat Štefan. Ten však nemal žiadnych potomkov, a preto sa rozhodol darovať majetok kláštora v Hronskom Beňadiku. V ďalších prameňoch, ktoré predstavujú prevažne mladšie odpisy, sa Bratka spomína len torzovito. Listina z roku 1209 ju uvádza pod názvom Brethka a od 14. storočia ju ďalšie pramene označujú ako Baratka.²¹ Z listu opáta Jána III. z roku 1489 vieme, že v priebehu 15. storočia Baratku spustošil majiteľ levického panstva Peter Čech.²² V liste je zmienené riešenie sporu Petra Čecha a opátstva v Hronskom Beňadiku o neoprávnenej držbe a pustošení niektorých obcí a pri tejto príležitosti sa spomínajú Bratka a Zamto ako zničené. Na základe písomných prameňov z 15. storočia môžeme zánik Baratky datovať medzi roky 1429 – 1456. V roku 1429 sa spomína, že tu stojí akýsi kostol alebo bazilika, a o 17 rokov neskôr (v roku 1456) sa o dedine hovorí ako o spustnutej. Do konca 18. storočia sa toto miesto v dokumentoch uvádza ako „*prédium Baratka*“, to znamená pustatina alebo zaniknutá dedina.²³

Archeologickým výskumom na Baratke, ktorý viedol Alojz Habovštiak v rokoch 1958 – 1960, sa podarilo verifikovať superpozíciu dvoch kostolov. Oba kostoly sú postavené v románskom slohu a dispozične ide o typické jednolodňové vidiecke kostoly. Starší kostol s podkovovitou apsidou možno stotožniť s Euzidinovou fundáciou spomínanou v listine z roku 1156. Podkovovitý tvar apsidy ukazuje na staršie stavebné tradície, avšak apsidy s týmto tvarom sa vyskytovali aj na stavbách z neskororománskej doby, a preto ho nemožno použiť ako spoľahlivú datovaciu pomôcku.²⁴ Výskum zachytil na staršom kostole dva pozoruhodné stavebné prvky. Prvou zaujímavosťou je umiestnenie troch oltárov v malom dedinskom kostole, spomínané v listine z roku 1156 (*altari sancte crucis, altari sancti Martini et altari Stephani regis*). Druhým pozoruhodným nálezom je dvojprístorová prístavba nachádzajúca sa v západnej časti kostola dokázateľne nepostavená v čase vzniku kostola.²⁵ O prístavbách možno uviesť iba toľko, že zanikli spolu so starším kostolom a neboli postavené so zámerom zväčšiť kostol. Pravdepodobne išlo o poschodovú budovu murivom nepriamo nadväzujúcu na západnú stenu kostola.²⁶ Ich funkcia je stále neobjasnená. Uvažovať sa dá o prepojení panského sídla so sakrálnym objektom²⁷ alebo o hospodárskom dvore s malým kláštorným domom, známym pod označením grangia (pozri najmä menšie kláštory východných cirkví). Táto teória nemá však dostatok analógií, a preto je to skôr pracovná hypotéza.²⁸ Bližšie poznatky by mohli priniesť ďalšie deštruktívne archeologické výskumy. Archeologickým výskumom na začiatku 60. rokov sa zistilo, že starší kostol s prístavbami zanikol v priebehu 13. storočia

²¹ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

²² VINCZE, ref. 16, s. 12.

²³ TESÁK, Peter. O našej prvej písomnej zmienke. In Novinky z levickej radnice. Mesto Levice, 2006, r. 4, č. 3, s. 1.

²⁴ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 11.

²⁵ POMFYOVÁ, ref. 18, s. 125.

²⁶ HABOVŠTIÁK, Alojz. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach. In Slovenská archeológia XI, 1963, č. 2, s. 430.

²⁷ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

²⁸ HABOVŠTIÁK, Alojz. Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1985, s. 180.

v dôsledku nepriateľského vpádu. Druhý kostol, tiež románsky, postavili ešte v tom istom storočí. Nálezy z torz stavieb a príkostolného cintorína dokladajú zánik dediny a kostola v priebehu 15. storočia, čím sa stotožňujú písomnými prameňmi.²⁹

V roku 2012 sa prišlo k nedeštruktívnemu prieskumu lokality pomocou geofyzikálnych metód. Cieľom geofyzikálnych prieskumov bolo opätovné verifikovanie zasypaných základov kostolov. V prvej etape sa nepodarilo zamerať kostoly, ale došlo k objavu doteraz neznámej, dispozične zložitej a väčšej stavby pravdepodobne zo stredoveku (možno panské sídlo?). V druhej etape prieskumu v roku 2015 sa už vzhľadom na novozistené skutočnosti podarilo verifikovať aj deštrukcie základov kostolov.³⁰

V súčasnosti je archeologická lokalita Baratka vedená v Ústrednom zozname pamiatok pod číslom 1617/1-3.³¹ Kultúrna pamiatka pozostáva z troch pamiatkových objektov. Prvým je sídlisko-dedina (1617/1).³² Druhým sú základy dvoch románskych kostolov (1617/2)³³ a posledným pamiatkovým objektom je príkostolný cintorín (1617/3)³⁴. Dnes táto lokalita tvorí určitý ostrovček uprostred hospodársko-priemyselnej zóny mesta. V aktualizáčnom liste NKP z roku 2007 sa uvádza, že zaniknuté architektúry kostolov sú zarastené bylinným porastom. Ale počas geofyzikálneho merania sa na lokalite tento porast nikde nevyskytoval. Celá plocha NKP je v súčasnosti intenzívne poľnohospodársky využívaná.

Prvé snahy o sprístupnenie lokality a návrh jednotlivých prezentačných metód

V súvislosti s prezentáciou, ale aj ochranou lokality Baratka je potrebné spomenúť fakt, že po ukončení všetkých etáp archeologického výskumu v roku 1960 sa lokalita mala stať pamiatkovou rezerváciou. Iniciatíva vzišla od členov odbornej komisie na konci poslednej etapy archeologického výskumu 19. 8. 1960 na nálezisku v Leviciach. Zo zápisnice komisie číslo 2275/66³⁵ je známe, že v nej boli B. Chropovský, V. Mencl, A. Točík, A. Habovštiak a iní. Žiaľ, návrhy odborníkov nemali praktické uplatnenie a k nijakému konzervovaniu a ani vymedzeniu pozemku na prezentačné účely nedošlo. Vtedajší pracovník múzea Ján Kováčik vypracoval návrh na zriadenie rezervácie na lokalite. Dňa 22. novembra 1960 zaslal návrh Alojzovi Habovštiakovi na schválenie. Pamiatkovú rezerváciu zakreslil (obr. 1). Do úvahy prichádzal plán vykopávok od Alojza Habovštiaka. Celý

²⁹ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

³⁰ TIRPÁK, Ján. Levice – poloha Baratka, odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním. Nitra : Gemologický ústav Fakulty prírodných vied UKF v Nitre, 2012. 3 s.

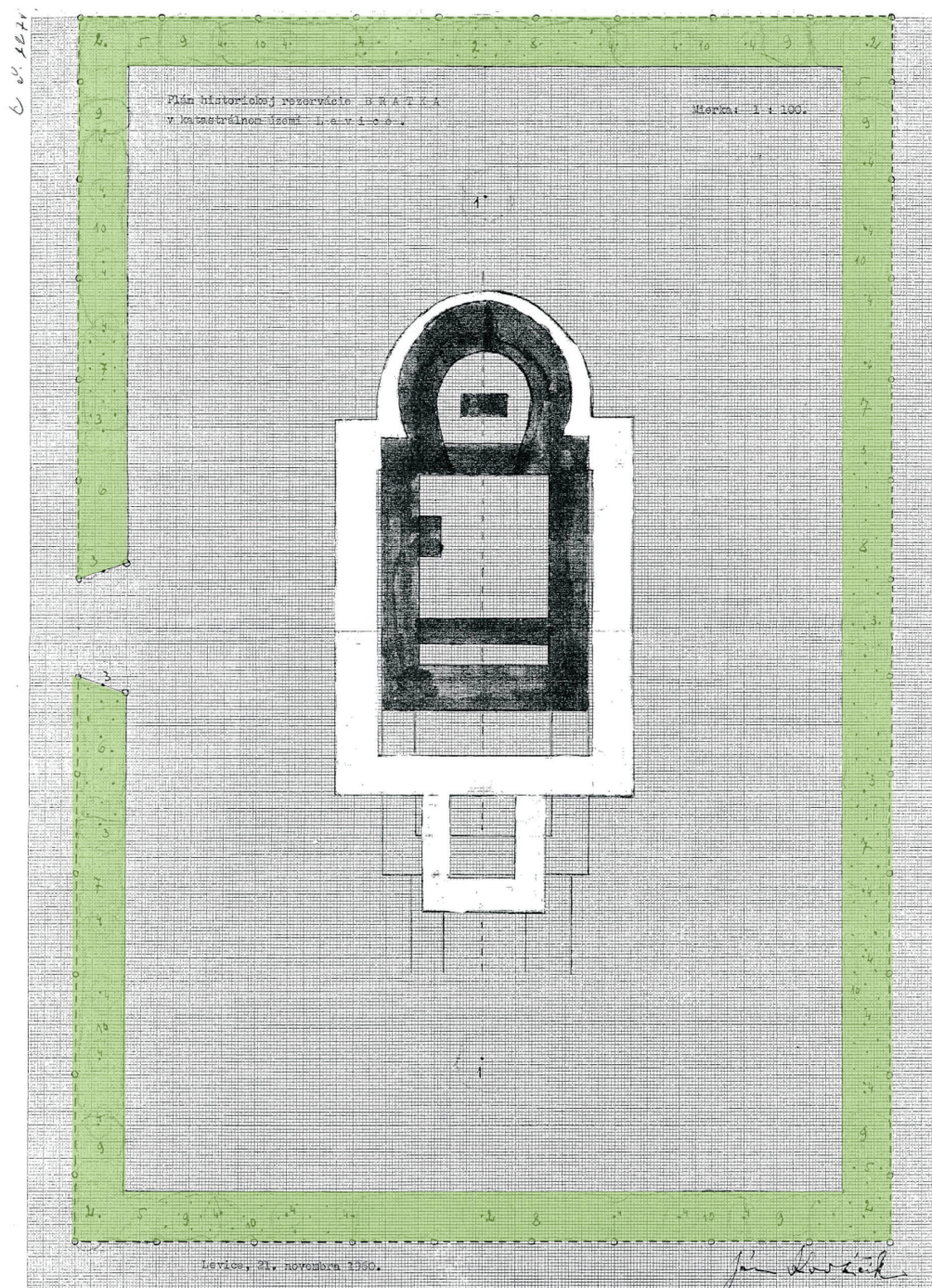
³¹ Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky č. 1617/1-3. Archeologická lokalita Baratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

³² Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/1. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

³³ Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/2. Kostol – základy. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

³⁴ Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/3. Cintorín – príkostolný. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007

³⁵ HABOVŠTIÁK, Alojz. Odkrytie prístavieb na západnej strane. Nálezová správa 200/60. Nitra : AÚ SAV, 1960.

Obr. 1. Plán pamiatkovej rezervácie vypracovaný Jánom Kováčikom v roku 1960
(Nálezová správa 200/60 AÚ SAV Nitra).

areál mal byť oplotený a okolo konzervovanej pamiatky mal byť trávnatý povrch so stromami. V návrhu Ján Kováčik píše: „Pôvodne som plánoval do rohov ohrady dub (cer alebo dub plstnatý), no dub je vraj (aj je) symbolom germánstva, a tak som

od toho upustil. Lipy tu v Leviciach naši spoluobčania Maďari zase vraj nemajú v láske ako symbol slovanský a ničia ich, a aj tu na Bratke, že ich určite vykántria. No ja som predsa – ako vidno v plánu – dal ta lipy, či sa to niekomu páči alebo nie.“³⁶ V súčasnosti nie je možné jednoznačne povedať, kde a kedy došlo k zlyhaniu a nenaplneniu stanovených návrhov. Presné príčiny možno odhalí dôkladné štúdium archívnych materiálov, ktoré sa týkajú daného obdobia a problematiky. Z uvedených dôvodov možno konštatovať, že k nenaplneniu cieľov mohlo dôjsť zo strany orgánov štátnej správy na ochranu pamiatok.

Predmetom navrhutej prezentácie bude sakrálny architektonický objekt – Kostol sv. Martina s druhou zaniknutou sakrálnou stavbou na lokalite Baratka pri Leviciach.

Navrhovaný spôsob prezentácie in fondo. Stredoveká dedina Baratka s jej sakrálnymi stavbami je prezentovaná v jednej časti archeologickej expozície Tekovského múzea v Leviciach. Komplexne je archeologická expozícia zameraná na dávnu históriu celého regiónu Tekova a sprostredkúva návštevníkom najstaršiu históriu celého regiónu pomocou archeologických artefaktov. Výstavná časť venovaná Baratke (obr. 2) pozostáva z jednej vitríny, nad ktorou je umiestnený menší panel (poster zaberá pomerne malú časť stálej expozície). Exponáty sú inštalované s veľmi stručnou

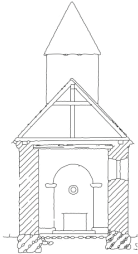

Obr. 2. Súčasný vzhľad časti stálej expozície venovanej stredovekej dedine Baratka (foto autor).

textovou a obrazovou dokumentáciou. Výstavné exponáty pozostávajú zo zmenšeného modelu deštrukcie základov kostolov objavených pri archeologickom výskume, zo zachovanej časti keramickej nádoby, mincí, náušnic, fragmentu architektúry, časti sklenenej nádoby, železného kosáka a noža.

Počas diskusie s pracovníkmi múzea (konkrétne s pracovníčkou v pozícii archeológa Mgr. Margarétou Novákovou) sme dospeli k riešeniu a následne aj dohode, že sa pristúpi k navrhnutiu nového panelu (obr. 3), ktorý bude za vhodných podmienok inštalovaný na nové miesto v expozícii (obr. 4). Pod navrhnutý

³⁶ HABOVŠTIÁK, Alojz. Odkrytie prístavieb na západnej strane. Nálezová správa 200/60. Nitra: AÚ SAV, 1960.

Pokus o rekonštrukciu kostola

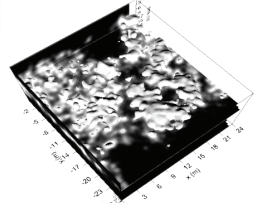
Archeologický výskum

Rekonštrukcia kostola podľa Matúša Martináka

Situčné umiestnenie náleziska na mape

3D model anomálie
neznámej kamennej stavby
objavenej geofyzikálnym prieskumom

Odkryté základy kostola počas výskumu

Baratka

Stredovekú zaniknutú dedinu Bratku (Baratku), spomínanú v listine z roku 1156, sa podarilo objaviť a archeologicky preskúmať v rokoch 1958 - 1960. Výskum zaniknutej dediny uskutočnil AÚ SAV Nitra v juhozápadnej časti mesta v kline železničných tratí. Podarilo sa odkryť dva románske kostoly s cintorinom i nepatrné stopy po stredovekej dedine. Baratka sa po prvý krát spomína v listine z roku 1156, kde sa píše, že istý Euzidinus nechal postaviť kostol svätého Martina, ktorý následne vysvätil ostrihomský arcibiskup Martirius. Dedina definitívne zanikla v 15. storočí.

V roku 2012 sa po 52 rokoch vykonal na lokalite archeogeofyzikálny prieskum, počas ktorého sa však zvyšky po románskych kostoloch zamerať nepodarilo. Došlo ale k objavu zvyškov inej neznámej zaniknutej kamennej stavby pravdepodobne zo stredoveku neďaleko od miesta výskytu kostolov. Pravdepodobne sa jedná o doteraz neznáme a neobjavené panské sídlo.

Na lokalite, ktorá bola vyhlásená v roku 1963 za národnú kultúrnu pamiatku, sa v súčasnosti už nenachádzajú viditeľné zvyšky po stredovekom osídlení.

Obr. 3. Návrh panelu (in fondo) do stálej expozície v Tekovskom múzeu (vypracoval autor štúdie).

Obr. 4. Súčasný stav relatívne voľného priestoru kam by sa umiestnil nový panel s vitrínou (foto autor).

panel sa premiestni už inštalovaná vitrína s exponátmi (obr. 5). Exponáty vo vitríne by boli reінštalované do vizuálne vhodnejšej podoby, avšak k ich doplneniu by nedošlo vzhľadom na menší rozmer vitríny a počet predmetov v nej. Nový priestor určený na doplnenie stálej expozície nie je momentálne obzvlášť využitý. Nachádza sa hneď vedľa výstavnej časti o Baratke, a to v tej istej miestnosti, kde sa nachádzajú tri inštalované panely s vyobrazením najvýznamnejších i najhodnotnejších mincí z fondu múzea. Pre tieto postery existuje aj lepšie využiteľné alternatívne miesto v expozícii.

Obr. 5. Vzhľad návrhu novej časti venovanej Baratke vypracovaný v grafickom programe Adobe Photoshop CS3 (návrh autora).

Predstava o vzhľade panelu je nasledujúca: panel by mal mať rozmery formátu A2 (420 × 594 mm) alebo B2 (500 × 707 mm). Farebnosť panelu sa prispôbi už vytvoreným a inštalovaným panelom v expozícii (v odtieňoch zelenej a žltej farby). Vizuálna podoba návrhu panelu je spracovaná v grafickom programe CorelDraw X4. Materiál, z ktorého by mal nový panel pozostávať, budú tvoriť plastové doskové formy, ako sú napríklad komatex, kapaplast, x-foam, lexan, plexisklo. Na podobný materiál sú tlačené aj ostatné panely v expozícii. V textovej dokumentácii by boli všeobecné informácie zo starších poznatkov, ktoré budú doplnené o najnovšie poznatky získané prieskumom. Ako zdroje informácií budú využité poznatky od Alojza Habovštiaka³⁷, Bibiany Pomfyovej³⁸ a Jána Tírpáka³⁹.

³⁷ HABOVŠTIÁK, ref. 17, s. 13.

³⁸ POMFYOVÁ, ref. 18, s. 125.

³⁹ TÍRPÁK, ref. 30, s. 3.

Obrazový materiál bude pozostávať zo záberov z výskumu v 60. rokoch minulého storočia, z hypotetických rekonštrukcií sakrálnych objektov a zo záberov z najnovšieho geofyzikálneho prieskumu lokality. Je potrebné zdôrazniť, že je viacero spôsobov, ako zatriktívniť danú problematiku s využitím moderných vizuálnych prvkov. Pri realizovaní tohto prezentačného návrhu sme vychádzali z možností, ktoré nám poskytlo Tekovské múzeum a scenár už existujúcej expozície. Limitným prvkom boli aj výstavné prostriedky – nový priestor na inštaláciu, tematická realizácia stálej expozície, materiálne možnosti múzea a finančné zabezpečenie potenciálnej prezentácie in fondo. K praktickej realizácii tohto návrhu zatiaľ nedošlo.

Množstvo získaných a potenciálne ešte získateľných informácií môže v budúcnosti vyústiť do vytvorenia samostatnej výstavy venovanej zaniknutej stredovekej dedine. Už terajší objem nazhromaždených informácií je dostatočujúci na navrhnutie dočasnej múzejnej výstavy. Množstvo materiálu sa môže ešte doplniť spracovaním nálezových správ⁴⁰ uložených v AÚ SAV v Nitre a určite aj ďalšími formami archeologického výskumu v teréne na mieste lokality. V archeologickom depozite Tekovského múzea sa dodnes nachádza uložený materiál z výskumov A. Habovštiaka. Nálezy neboli dosiaľ publikované a ani výraznejšie odborne spracované. Preto je potrebné vytvorenie samostatného katalógu alebo rozsiahlejšej štúdie venovanej materiálnej zložke získanej z Baratky. Možnosť vytvorenia výstavy z uvedených dôvodov považujem za veľmi reálnu vzhľadom na výnimočnosť lokality pre miestnu, ale aj národnú históriu.

Súčasťou návrhu na prezentáciu kostolov in fondo je návrh prezentácie v intraviláne mesta Levice. V roku 2016 sa prikróčilo k praktickému výstupu vychádzajúcemu z tohto návrhu.

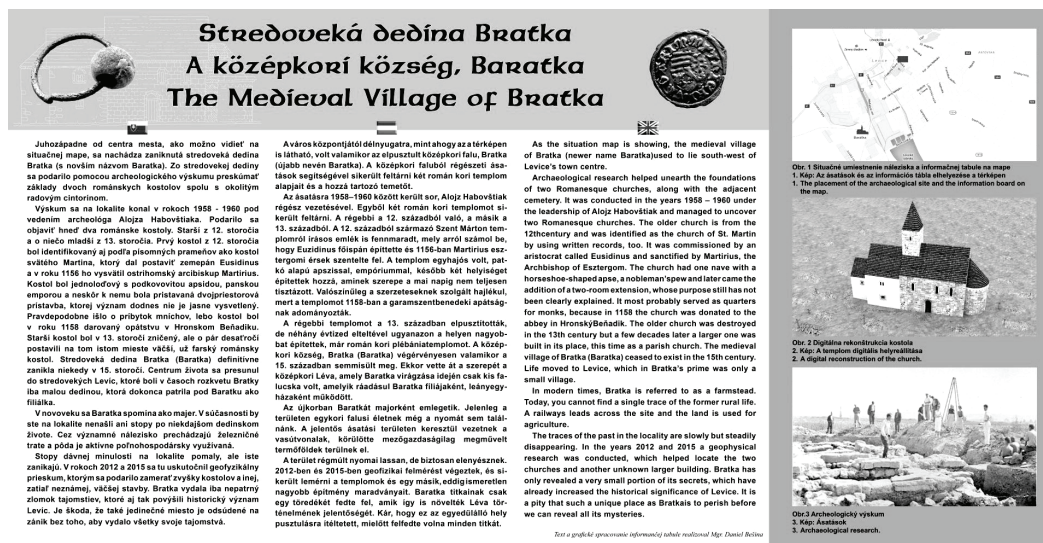
Prezentácia zaniknutého románskeho Kostola sv. Martina i druhej románskej stavby in situ naráža na viacero nepriaznivých faktorov, ktoré znemožňujú jej realizáciu v pôvodnom autentickom prostredí. Ako už bolo vyššie uvedené, miesto, kde sa nachádza národná kultúrna pamiatka, je poľnohospodársky intenzívne využívané. Faktorom, ktorý komplikuje prezentáciu in situ, je, že cez lokalitu vedú dve železničné trate, v okolí ktorých je ochranné železničné pásmo. Takže voľný pohyb po lokalite je nebezpečný a obmedzený. Avšak najzávažnejší problém predstavuje samotný prístup na lokalitu. Cez ňu a ani v jej blízkosti nevedú žiadne využívané cesty ani chodníky. Celé pamiatkovo chránené územie obklopuje priemyselná časť mesta, čo znamená, že nepatrí medzi atraktívne a ľuďmi vyhľadávané miesta. Cesta z centra mesta Levice na nálezisko trvá pešou chôdzou minimálne 30 minút. Prírodné prostredie tu už neexistuje a tvorí ju len antropogénna krajina. Z toho vyplýva, že lokalita má rovnaký osud ako mnohé neprístupné a zničené archeologické náleziská na Slovensku. V čase po ukončení posledného archeologického výskumu v roku 1960 nebolo okolie až tak plošne zastavané a v tom čase by sa teoreticky mohol vytvoriť aj lepší prístup k lokalite.

Tieto nepriaznivé faktory neumožňujú na lokalite vytvoriť priestor na prezentáciu in situ, a teda ani uplatnenie základných stupňov prezentácie archeologických pamiatok v teréne. Určite by bolo prospešné a vhodné, ak by sa aspoň

⁴⁰ Nálezové správy č. 42/60, 206/60, 200/60. AÚ SAV Nitra.

vyčlenil priestor, kde sa nachádzal Kostol sv. Martina (nachádzal sa tu spolu s druhým kostolom). Takto vyčlenený priestor sa môže ohradiť plotom. Pokiaľ by sa pristúpilo k tomuto kroku, bolo by možné uplatniť prípadnú konzerváciu zvyškov, resp. by sme mohli využiť prvý stupeň prezentácie archeologických nehnuteľných pamiatok formou archeologického pamätníka, ako napríklad v Kyjaticiach.⁴¹

Z hľadiska súčasnej situácie je najreálnejší spôsob prezentácie formou informačnej tabule (obr. 6) s textovou a obrazovou dokumentáciou, ktorá mala byť podľa pôvodného návrhu na autobusovej stanici v Leviciach. Stanica je od náleziiska vzdialená 10 – 20 minút pešej chôdze a predstavuje najbližšie a najfrekventovanejšie miesto v okruhu lokality. Pri riešení inštalovania došlo k zmene navrhovaného miesta. V roku 2016 sa v spolupráci s mestom Levice prišlo k reálnemu výstupu v podobe navrhovanej prezentačnej formy. Mesto Levice vyčlenilo priestor na pešej zóne v centre mesta Levice. Toto miesto je oveľa dostupnejšie, frekventovanejšie a prístupnejšie ako pôvodne navrhovaný priestor. Informačná tabuľa o stredovekej dedine bola inštalovaná 18. 6. 2016 (obr. 7). Mesto Levice si v tomto roku pripomínalo 860. výročie prvej písomnej zmienky. Inštalovanie tabule tak pripomína obyvateľom a návštevníkom mesta historické okolnosti súvisiace s počiatkami Levíc.

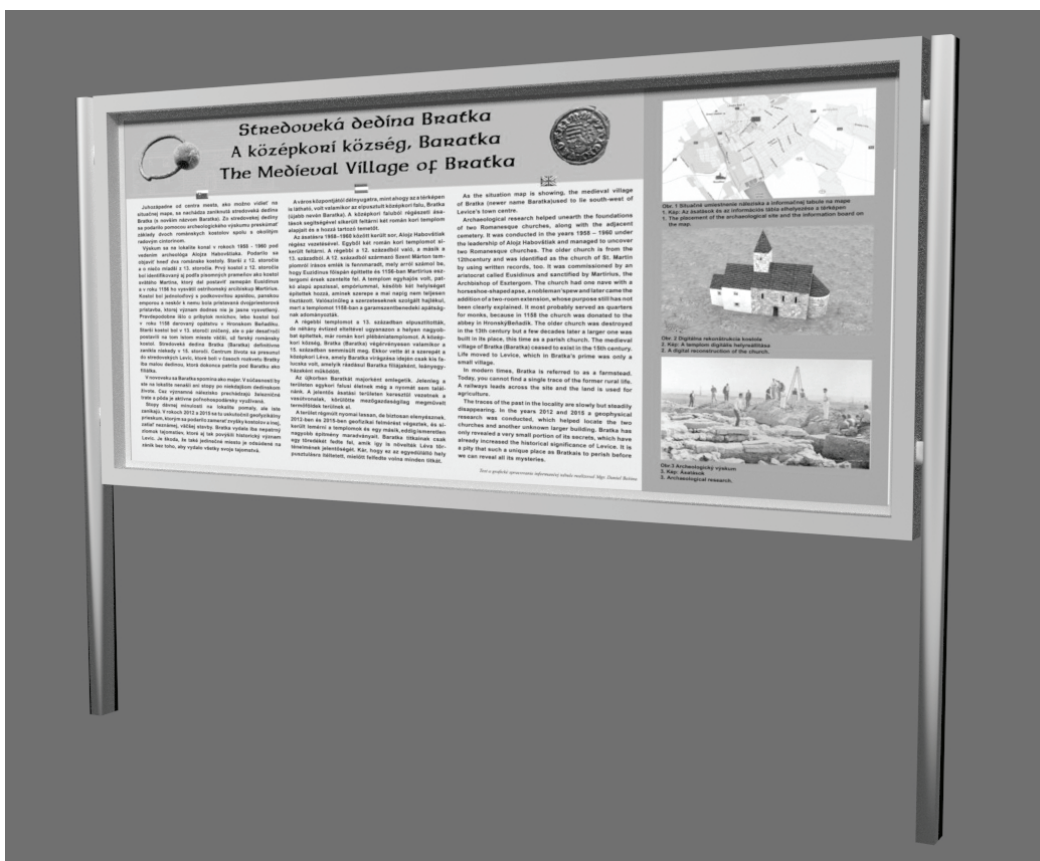
Obr. 6. Návrh informačnej tabule (in situ), ktorá bola umiestnená na pešej zóne v Leviciach v roku 2016 (vypracoval autor štúdie).

Samotná informačná tabuľa (obr. 8) obsahuje stručné informácie o význame lokality a sakrálnych objektov i stave ich devastácie. Má rozmery 160 x 83 centimetrov. Text je vhodnou a ľahko čitateľnou formou upravený, aby aj široká laická verejnosť pochopila významnú hodnotu nie príliš vzdialeného miesta. Ako zdroj informácií sa využili vyššie spomínané publikácie. Okrem textových informácií sa na tabuli nachádzajú aj obrazové prvky. Zobrazujú 3D rekonštrukciu stavby,

⁴¹ FURMÁNEK, Václav. Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. In *Pamiatky a príroda*, 20, 1989, s. 16 – 17.

Obr. 7. Informačná tabuľa na pešej zóne v Leviciach (foto autor).

Obr. 8. Návrh informačnej tabule v 3D perspektíve vypracovaný v programe Blender (vypracoval autor štúdie).

fotografie z archeologického výskumu, mapu s vyznačenými miestami náleziska a umiestnenia tabule, aby sa čítajúci vedeli zorientovať a identifikovať miesto lokality. Na tvorbu grafiky tabule bol využitý grafický softvér CorelDraw X4 a 3D rekonštrukcia kostola (obr. 9) bola vytvorená v programe Blender. Materiál tabule je totožný s uvedenými umelohmotnými materiálmi. Vytlačený podklad je uzavretý v hliníkovom puzdre so sklenenými otvárateľnými dverami. Takto vytvorená tabuľa je osadená na dvoch hliníkových stĺpikoch zapustených do zeme. Prínosom je aj viacjazyčnosť textu (okrem slovenského textu je k dispozícii aj maďarský a anglický preklad).

Obr. 9. Hypotetická 3D rekonštrukcia prvého kostola s prístavbami zisteného archeologickým výskumom v roku 1960 (vypracoval autor štúdie).

Mesto Levice v roku 1156 ešte neexistovalo. V listine spomínaná dedina Léva patrila ako filiálka práve Bratke. Stredoveké mestečko začalo vznikať po vybudovaní hradu pravdepodobne koncom 13. storočia. Z histórie mesta existuje množstvo zaujímavých dejinných javov, ktoré ešte neboli patrične prezentované. Preto je pozitívne, že aj takýmto spôsobom bola sprístupnená neznáma minulosť. Získané poznatky z lokality Baratka sú jedinečné, a preto by bolo škodou, keby upadla do zabudnutia bez využitia jej vedeckého a hodnotového potenciálu.

Literatúra:

Nálezové správy a archívne pramene:

- Evidenčný list nehnuteľnej kultúrnej pamiatky 27/1617/274/6. Zaniknutá stredoveká dedina – archeologická lokalita. SKK ONV Levice 1963.
- Aktualizačný list národnej kultúrnej pamiatky č. 1617/1-3. Archeologická lokalita Baratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.
- Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/1. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka, Levice. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.
- Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/2. Kostol – základy. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.

- Aktualizačný list pamiatkového objektu č. 1617/3. Cintorín – príkostolný. Archív Krajského pamiatkového úradu v Nitre, 2007.
- HABOVŠTIK, Alojz. Správa o výskume na Baratke pri Leviciach za obdobie od 2. 8. 1958. Nálezová správa 42/60. Nitra: AÚ SAV, 1958.
- HABOVŠTIK, Alojz. Správa o výskume románskych stavieb a radového cintorína na Baratke pri Leviciach. Nálezová správa 206/60. Nitra: AÚ SAV, 1959.
- HABOVŠTIK, Alojz. Odkrytie prístavieb na západnej strane. Nálezová správa 200/60. Nitra: AÚ SAV, 1960.
- TIRPÁK, Ján. Levice – poloha Baratka, odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním. Nitra: Gemologický ústav Fakulty prírodných vied UKF v Nitre, 2012, 3 s.

Monografie a články:

- FURMÁNEK, Václav. Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. In *Pamiatky a príroda*, 20, 1989, s. 16-17.
- GOGOVÁ, Stanislava. Archeológia a múzejná prezentácia. Nitra : FF UKF, 2011.
- GREGOROVÁ, Jana a kol. Prezentácia architektonického dedičstva. Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2003.
- HABOVŠTIK, Alojz. Výskum zaniknutej stredovekej dediny na Bratke pri Leviciach. In *Vlastivedný spravodaj okresu Levice* 2. Levice: Tekovské múzeum, 1964, s. 4-14.
- HABOVŠTIK, Alojz. Dva zaniknuté románske kostoly na Baratke pri Leviciach – výskumná správa- In *Archeologické rozhledy*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1960, s. 373-381.
- HABOVŠTIK, Alojz. Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach. In *Slovenská archeológia* XI, č. 2. Nitra: SAV, 1963, s. 407-451.
- HABOVŠTIK, Alojz. Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1985.
- HANULIAK, Václav. Ochrana a prezentácia archeologických pamiatok v Stredoslovenskom kraji. In *Študijné zvesti* 2. Nitra: AÚ SAV, 1990, s. 301-305.
- KNAUZ, Nándor. A Gran-melletiSzentBenedekapátság I. Budapest 1890, s. 139-140.
- MARSINA, Richard. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava: Academia Scientiarum Slovacae, 1961.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Druhá časť. In *Historické štúdie* 18. Nitra : AÚ SAV, 1973, s. 71-75.
- POMFYOVÁ, Bibiana. Zaniknutý Kostol svätého Martina v Bratke – príklad zemepanskej fundácie. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok* 16. Bratislava: Pamiatkový úrad, 2005, s. 123-132.
- TESÁK, Peter. O našej prvej písomnej zmienke. In *Novinky z levicej radnice*. Mesto Levice, 2006. r. 4, č. 3, s. 1.
- TÓTHOVÁ, Štefánia. Problémy ochrany a prezentácie archeologických lokalít, respektíve nálezov zahrnutých do fondu kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky. In *Študijné zvesti* 2. Nitra: AÚ SAV, 1990, s. 293-300.
- VINCZE, Ladislav. Pavol Behula o archeologickej lokalite Bratka. In *Časopis Rímskokatolíckej cirkvi, farnosti Levice-mesto*, 2011, r. 1, č. 3, s. 12.

Normy:

- Zákon č. 49/2002 Z.z. Zákon o ochrane pamiatkového fondu, 2 časť, § 3 – 14. Pôsobnosť orgánov štátnej správy a orgánov územnej samosprávy na ochranu pamiatkového fondu.

Počet slov: 4 522

Počet znakov vrátane medzier: 32 797